

TYPES AND CHARACTERISTICS OF COGNITIVE PROCESSES

Utanov Utkir Kurbanovich

Head of the Department of Applied Sciences and Methods of
Extracurricular Education, Samarkand Regional Territorial Center for Retraining and
Advanced Training of Public Education, Ph.D.

Annotation:

This article describes the types and characteristics of cognitive processes. The article also provides comments on the types and characteristics of cognitive processes.

Bilish jarayonlari aqliy yoki kognitiv faoliyatda ishlashimizni belgilaydigan strategiyalardir. Ular fikrlash, idrok etish, axborotni saqlash va tashqi dunyoni talqin qilish va boshqalar qatorida sodir bo'lishiga imkon beradi.

Asosiy kognitiv jarayonlar quyidagilardan iborat

- Qabul qilish jarayonlari
- Diqqat jarayonlari
- Kodlash jarayonlari
- Saqlash va qaytarib olish jarayoni
- Aniqlash
- Tahlil va sintez
- Taqqoslash
- Tasniflash
- Tajriba
- Umumlashtirish jarayonlari
- Xulosa, talqin va deduksiya jarayonlari
- Metakognitiv jarayonlar

Ushbu turdagi strategiyalarni o'rganish uchun juda muhimdir. Masalan, bizning sezgi organlarimiz yaxshi ishlamasa (idrok etish), o'rganadigan narsamizga (diqqat) e'tibor bera olmasak yoki ma'lumotni (xotirani) saqlay olmasak bilim ololmas edik.

Biz nafaqat ta'lim jarayonida yoki rasmiy sharoitlarda o'rganamiz, balki o'rganish har kuni amalga oshiradigan faoliyatimizdir. Biz ma'lum bilimlarga ega bo'lishda ya'ni samarali tarzda ma'lumotlarga ega bo'lishda, hayotimizni omon saqlashda, turmush tarzimizni farovonlashtirishimizda va yashash turmushimizni jozibali etishda kognitiv jarayonlardan foydalanamiz. Masalan, ma'lumotlarga ega bo'lishning yo'l-yo'riqlari, hayotimiz uchun xavfli manbalar, farovonlik omillari, tafakkur qila olish vositalarini qayd qilishimiz mumkin.

Ushbu murakkab bilimlarni turli xil yo'llar bilan olish mumkin. Ba'zilar boshqalarga qaraganda samaraliroq yoki tezroq, boshqalar esa sal sustroq, shunisi aniqki, o'rganishimizga yordam beradigan narsa bizning bilim jarayonlarimizdir.

Kognitiv jarayonlar bizning hissiyotimizdan olingan ma'lumotni qayta ishlash usuli bilan bog'liq. Shunday qilib, biz muhim narsani tanlaymiz, buyurtma beramiz, saqlaymiz, yodlaymiz, boshqa bilimlar bilan birlashtiramiz va kelajakda o'z hayot faolitimizda foydalanamiz.

Ushbu jarayonlarni murakkab, kichik bosqichlarda singdirish qiyin va xotira bilan chambarchas bog'liq, chunki o'rganish esda saqlashni talab qiladi.

Qabul qilish jarayonlari - idrok biz o'ylagandan ancha murakkabroqdir. Bu nafaqat eshitish, ko'rish, hidlash yoki ta'tib ko'rishdan iborat emas, bu erda ko'plab omillar mavjud.

Idrok sezgilarga nisbatan murakkab va mazmundor psixik jarayon bo'lib, barcha ruhiy holatlar, xususiyatlar, xossalar va inson ongining yaxlit mazmuni egallangan bilimlar, tajribalar, ko'nikmalar bir davrning o'zida namoyon bo'ladi, aks ettirishda ishtirok etadi.

Idrok sezgiga nisbatan bir muncha murakkabroq, to'laroq aks ettirish jarayoni bo'lib, sezgi a'zolarimizga ta'sir etib turgan narsa va hodisalarni butun belgi hamda xususiyatlari bilan butunligicha, ya'ni yaxlit aks ettirishdan iboratdir. Masalan, olmani ko'rgan paytimizda uning shakli, rangi, ta'mi, hidi va navi bilan birgalikda bir butun narsa tarzida idrok etamiz. Demak, idrok qilish jarayonida deyarli barcha sezgilarimiz qatnashadi.

Diqqat jarayonlari - psixologiya fanining aksariyat manbalarida diqqat deb psixik faoliyatning yo'naltirilishi va shaxs uchun ma'lum darajada ahamiyatga ega bo'lgan ob'ektning ustida to'planishi tushuniladi. Diqqat shunday muhim bir psixik jarayonki, u insonning jamiki faoliyatlarida bevosita ishtirok etadi. Ular idrok bilan chambarchas bog'liq, aslida biz nimaga e'tibor berayotganimizni ongli ravishda anglaymiz. SHunday qilib, kimdir bilan suhbatlashayotganda, biz ularni aytadigan narsalarini tinglaymiz.

Kodlash jarayonlari - bu ma'lumotni saqlash uchun uni tayyorlash jarayoni. Uni tajribalar, tasvirlar, tovushlar, g'oyalar yoki hodisalar sifatida kodlash mumkin. Saqlash va yodlashni osonlashtiradigan mazmunli o'rganish uchun ma'lumotni tartibga solish, tahlil qilish va tushunish kerak, ya'ni kodlash kerak bo'ladi. Ular ish xotirasi yoki operativ xotira deb ataladigan jarayonlardir, bu esa yangi bilimlarning uzoq muddatli xotirada saqlanib qolgan ma'lumotlarga aloqador bo'lishiga imkon beradi.

Saqlash va qaytarib olish jarayoni - kodlash ma'lumotni saqlashni osonlashtiradi, o'rganish esa eslashga bog'liq. YA'ni, biz olishimiz (eslashimiz) mumkin bo'lgan ma'lumotlar biz o'rganganimizning dalilidir. Bu uzoq muddatli xotiraga to'g'ri keladi, bu esa yangi ma'lumotlarni saqlashga imkon beradi va aytilgan ma'lumotlarni kerak bo'lganda foydalana olish imkonini beradi. SHunday qilib, biz o'tgan tajribalarni va bilimlarni esga olamiz, hatto ularni o'zgartiramiz va ularni omborimizdagi yangi o'zgarishlar bilan saqlashimiz mumkin.

Aniqlash - biz o'rganmoqchi bo'lgan ma'lumotlar aniq belgilangan, farqlangan va aniq bo'lishi kerak. Bunda bilishning asosiy jihatlari o'rganishdan boshlanadi va ma'lumotni bayon qilish uchun asta-sekin tarkibiy jihatlari va tafsilotlari rivojlanib boradi.

Tahlil va sintez - bu g'oyani elementlarini batafsil ko'rib chiqish uchun kichikroq qismlarga ajratishni o'z ichiga oladi. YA'ni, biz uni turli xil tarkibiy qismlarga ajratish, turlarga bo'lish, tasniflash texnikasi sifatida talqin qilishimiz mumkin.

Taqqoslash orqali - vaziyatlar, elementlar, tushunchalar yoki hodisalar o'rtasidagi farqlar yoki o'xshashlik munosabatlari o'rganiladi.

Taqqoslash uchun bizga ikkita talab kerak: taqqoslanadigan elementlar va taqqoslash mezonlariga asoslanamiz. Masalan, bir nechta vaziyatlarni xavflilik darajasi, yoki ba'zi bir ob'ektlarni muhim tomonlarini taqqoslash mumkin.

Tasniflash - u elementlar to'plamidan sinflar yoki kichik guruhlarini tashkil etishdan iborat. Buning uchun biz guruh umumiy bo'lishi kerak bo'lgan bir yoki bir nechta mezonlarni belgilashimiz kerak: rang, shakl, son, yosh, daraja, jins va boshqalar. SHunday qilib, o'xshash birlashtirilib, boshqalari ajratiladi. Ushbu so'nggi ikkita element, taqqoslash va tasniflash ma'lumotlaringizni tartibga solish uchun foydali vositalardir. Agar ma'lumotlar yaxshi tuzilgan va tartiblangan bo'lsa, u yaxshiroq assimilyatsiya qilinadi.

Tajriba - gipoteza va empirik testlar yordamida nima ishlayotganini va nimaga yaroqsizligini bilib olish o'rganishning yaxshi usuli hisoblanadi. Hammasi biz (gipoteza) sinashni hohlagan fikrdan

boshlanadi va keyin nima bo'lishini ko'rish uchun reja tuzamiz. Masalan, uning mazasi kutilganidek o'zgarganligini bilish uchun retseptga yangi tarkib qo'shishga harakat qilamiz.

Umumlashtirish jarayonlari - biz o'rgangan ma'lumotlardan foydalanish va ularni juda xilma-xil hodisalarda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lishimizdir. Bu o'rganish muhim bo'lganligini, o'rganilgan ma'lumotlarni tasniflash imkoniyatini yaratadi.

Xulosa, talqin va deduksiya - jarayonlari orqali biz faqat o'zimizda mavjud bo'lgan ma'lumotlarni keltirib chiqarish orqali yangi xulosalarga kelishimiz mumkin. Dastlab u topilgan manbalarning hech qanday aloqasi yo'qday ko'rinadi, lekin mulohazalar va talqinlar asosida xulosalarga kelinadi va muammolarga echim topiladi.

Metakognitiv jarayonlar - juda katta va murakkab jarayonlar bo'lib, ular bizning faoliyat samaradorligimizni boshqarish bilan bog'liq. Bunda biz faoliyatlarni yaxshi bajarayotganimizni nazorat qilish, ularni baholash va agar kerak bo'lsa xatti-harakatlarimizni to'g'rilashdan iboratdir.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, bilish jarayonida asosiy kognitiv jarayonlar fikrlash, idrok etish, axborotni saqlash va tashqi dunyoni talqin qilinishiga imkon beradi.

Adabiyotlar.

1. G'oziyev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
2. G'oziyev E.G. Muomala psixologiyasi. T-2001.
3. Umarov.B.Psixologiya.T. 2012 y.
4. F.I.Xaydarov N.I.Xalilova. Umumiy psixologiya.T.2009.
5. Сергеев С.Ф, Бершадский, М.Е, Чоросоваи О.М др. Когнитивная педагогика: технологии электронного обучения в профессиональном развитии педагога: монография. – Якутск, 2016. – 337 с.